

— 42 —

Γιατί η Ομήρου «Οδύσσεια» θεωρείται η ωραιότερη
ιστορία του κόσμου;

ΓΙΑΝΝΗΣ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΣ

Απαντούν στη LiFO ο καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο ΑΠΘ Χρήστος Τσαγγάλης και ο αναπληρωτής καθηγητής Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης Αντώνης Κοτσώνας.

Γιατί η Ομήρου «Οδύσσεια» θεωρείται η ωραιότερη ιστορία του κόσμου;

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟ

Ομήρου Οδύσσεια, μια συναρπαστική ιστορία. Το έπος των 12.110 στίχων, αναμφίβολα, συμπεριλαμβάνεται στα πιο πολυδιαβασμένα κείμενα, ασκώντας διαχρονικά τεράστια επίδραση στη λογοτεχνία, στην ποίηση και στην τέχνη.

Η δεκαετής περιπλάνηση του πολυμήχανου Οδυσσέα μετά τον Τρωικό Πόλεμο, η πιστή Πηνελόπη που τον περίμενε και ο γιος του, Τηλέμαχος, ο οποίος τον αναζητούσε, έχουν χαράξει βαθιά την πολιτιστική μας συνείδηση. Η ευρηματικότητα, ο ρόλος της μοίρας, η περιπέτεια, το ταξίδι, το γεωγραφικό στοιχείο, ο νόστος, οι δοκιμασίες, η συντροφικότητα, οι μνηστήρες και η αναζήτηση της Ιθάκης ενυπάρχουν στο διαχρονικό έργο της Οδύσσειας.

Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι στο πρόσφατο αφιέρωμα του BBC η Ομήρου Οδύσσεια κατέκτησε την πρώτη θέση μεταξύ των αφηγημάτων που διαμόρφωσαν τον κόσμο και επηρέασαν σημαντικά τους αναγνώστες τους.

«Η Οδύσσεια είναι το ποίημα του νόστου και αποτελεί ένα από τα συναρπαστικότερα κείμενα της παγκόσμιας λογοτεχνίας» επισημαίνει στη LiFO ο καθηγητής Αρχαίας Ελληνικής Φιλολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Χρήστος Τσαγγάλης. Πού όμως οφείλει το έπος αυτό την επιτυχία του; Γιατί συνεχίζει να συναρπάζει αναγνώστες με διαφορετική εθνική καταγωγή, πολιτιστικές καταβολές και πολιτική τοποθέτηση;

Ο κ. Τσαγγάλης υποστηρίζει: «Το πρώτο στοιχείο που κάνει την Οδύσσεια να ξεχωρίζει είναι ο κεντρικός της ήρωας Οδυσσέας. Η σχέση του ήρωα με την κοινότητα των εταίρων στην οποία ανήκει είναι θεμελιώδης για την ηθογράφησή του. Η αντίστιξη με την πολεμική *Ιλιάδα* είναι χαρακτηριστική. Στο παλαιότερο έπος το κύριο θέμα είναι η οργή του Αχιλλέα, που αφορά την αναγνώρισή του από την κοινότητα των εταίρων στην οποία ανήκει. Στην ίδια αυτή κοινότητα ανήκει και ο ιλιαδικός Οδυσσέας, ένας ήρωας πολύ διαφορετικός από τον Οδυσσέα της Οδύσσειας. Η ριζική αλλαγή που υφίσταται ο Οδυσσέας καθώς περνά από τον πολεμικό κόσμο της *Ιλιάδας* στον μεταπολεμικό κόσμο της Οδύσσειας φαίνεται ανάγλυφα στην Κυκλώπεια. Εγκλωβισμένος μαζί με τους συντρόφους του στη σπηλιά του ανθρωποφάγου Πολύφημου, ο Οδυσσέας σκέφτεται να σκοτώσει τον Κύκλωπα την ώρα που αποκοιμάται μεθυσμένος από το μαρωνίτικο κρασί που τον κέρασε ο ήρωας. Αντανκλαστικά σχεδόν ο Οδυσσέας φλερτάρει με την ιδέα να ενεργήσει ως ιλιαδικός ήρωας και να σκοτώσει τον κανίβαλο γίγαντα. Αμέσως όμως εγκαταλείπει αυτή την ιδέα, σκεπτόμενος ότι, αν σκοτώσει τον Πολύφημο, θα μείνει μαζί με τους συντρόφους του για πάντα παγιδευμένος στη σπηλιά του Κύκλωπα, καθώς κανείς τους δεν θα είναι σε θέση να μετακινήσει τον τεράστιο βράχο που κλείνει τη μοναδική είσοδο της σπηλιάς. Αν, δηλαδή, λειτουργήσει ως ιλιαδικός Οδυσσέας, θα καταστεί θύμα της ιλιαδικής του συμπεριφοράς. Σε έναν κόσμο τεράτων, Κυκλώπων και μαγισσών, όπως είναι ο κόσμος των *Απολόγων* της Οδύσσειας, οι ιλιαδικές ηρωικές πρακτικές είναι όχι μόνο ακατάλληλες αλλά και καταστροφικές. Το νέο έπος της Οδύσσειας χρειάζεται έναν νέο τύπο ήρωα. Η πολεμική αλκή δίνει τη θέση της στην πολύτροπη νόηση και το παραδοσιακό ιλιαδικό κλέος διευρύνεται, περιλαμβάνοντας και τον νόστο, την ανώτερη μορφή κλέους που κατοχυρώνει η Οδύσσεια.

Ένα δεύτερο στοιχείο που καταδεικνύει την ποιητική αξία του νεωτερικού αυτού έπους αφορά τη νέα οργάνωση της επικής ύλης. Μια εντυπωσιακή αντίθεση της Οδύσσειας από την *Ιλιάδα* σχετίζεται με τη μη γραμμική αφήγηση των γεγονότων. Το ποίημα ξεκινάει με την απόφαση των θεών να ζητήσουν από την Καλυψώ να αφήσει τον Οδυσσέα να φύγει από το νησί της, όπου βρίσκεται καθηλωμένος για επτά χρόνια. Έτσι ο ήρωας θα μεταβεί στη Σχερία, όπου θα τύχει της υποδειγματικής φιλοξενίας των Φαιάκων. Σε αυτόν τον ειδυλλιακό κόσμο θα στήσει ο ποιητής της Οδύσσειας το σκηνικό για την εκτεταμένη αναδιήγηση από τον ίδιο τον Οδυσσέα όλων των περιπλανησέων του, από τον απόπλου του από την Τροία μέχρι και την άφιξή του στο νησί της Καλυψώς. Η διευρυμένη αυτή ανάληψη αποτελεί αποκλειστικό προνόμιο του ήρωα του έπους, ο οποίος ως μοναδικός επιζών αναλαμβάνει να τραγουδήσει στους Φαίακες τη δική του Οδύσσεια. Με τον τρόπο αυτόν το ποίημα αναπαριστά εσωτερικά την ίδια του την εκτέλεση. Ο ποιητής του έπους υποκλίνεται στον αγαπημένο του ήρωα, καθιστώντας τον εσωτερικό αοιδό, καθρεφτίζοντας σε αυτόν τον ίδιο του τον εαυτό και την τέχνη του.

Η Οδύσσεια έχει καταστεί το ποίημα-σύμβολο του νόστου. Η καινοφανής τεχνική της γίνεται αντιληπτή όταν την αντιπαραβάλλουμε με την προ-ομηρική επική παράδοση νόστων των λοιπών Αχαιών αρχηγών που επέστρεψαν μετά τον πόλεμο στην Ελλάδα. Σε αυτή την παράδοση οι νόστοι Αχαιών περιλάμβαναν αποκλειστικά τις δυσκολίες του ταξιδιού της επιστροφής. Στην ομηρική Οδύσσεια, αντίθετα, ο εξωτερικός νόστος του Οδυσσέα παρακολουθεί τον εσωτερικό του νόστο. Ο ήρωας επιστρέφει όχι μόνο στην πατρίδα του, την Ιθάκη, αλλά και στην προηγούμενη κατάστασή του, αυτήν του Ιθακήσιου βασιλιά, του συζύγου της Πηνελόπης και του πατέρα του Τηλέμαχου. Ο Οδυσσέας δεν περιπλανιέται απλώς στη θάλασσα της Μεσογείου αλλά και στην άβυσσο της ψυχικής του υπόστασης, σε μια προσπάθεια να ανακαλύψει εκ νέου τον παλιό του εαυτό. Οι τόποι τους οποίους επισκέπτεται δεν είναι κυριολεκτικοί. Συνιστούν αφορμές για να βρεθεί αντιμέτωπος με διαφορετικές ψυχικές καταστάσεις. Η γεωγραφία των *Απολόγων* είναι οι εποχές του ήρωα.

Η φήμη της Οδύσσειας οφείλεται και στην επιδίωξή της να κατοχυρώσει την ποιοτική ανωτερότητα του πρωταγωνιστή της σε σχέση με τους κεντρικούς ήρωες άλλων επικών ποιημάτων με τρωικό ή μετα-τρωικό περιεχόμενο. Στο επεισόδιο των Σειρήνων, ο Οδυσσέας ακούει τις γλυκόλαλες φωνές των παράξενων αυτών πλασμάτων να τον καλούν να πάει στο νησί τους για να ακούσει τα κατορθώματα και τα πάθη των Αχαιών στην Τροία, να ακούσει δηλαδή την *Ιλιάδα*. Με πόση δεξιοτεχνία επιχειρεί ο ποιητής της Οδύσσειας να καταστήσει ποιητολογικά χρωματισμένη αυτή την πρόσκληση φαίνεται από τη χρήση από τις Σειρήνες στερεότυπων εκφράσεων που απαντούν μόνο στην *Ιλιάδα*. Οι Σειρήνες προσκαλούν τον Οδυσσέα όχι απλώς να πάει στο νησί τους αλλά να εγκαταλείψει το πλοίο της Οδύσσειας, να αλλάξει δηλαδή ποίημα και ποιητή και να γίνει ο ήρωας της *Ιλιάδας*. Αν βεβαίως συνέβαινε αυτό, το ποίημα θα ακυρωνόταν διά του κυριολεκτικού και συμβολικού θανάτου του ήρωα από τις ανθρωποφάγες Σειρήνες. Η απειλή όμως, την οποία ξεπερνά ο ήρωας, έχει πια αποκτήσει

Όμηρος
Οδύσσεια
Ραψωδία Μ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
Δημήτρης Μαρωνίτης
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΤΙΓΜΗ

ποιητολογική διάσταση. Αφορά τον Οδυσσέα ως έμβλημα της Οδύσσειας και κατ' επέκταση τον ποιητή της Οδύσσειας και το έπος που αυτός δημιούργησε.

Μελετώντας την πολυεπίπεδη οδυσσειακή φυσιογνωμία του Οδυσσέα, μπορούμε να κατανοήσουμε τη διαδικασία της επικής ηρωογονίας. Το αποτέλεσμα είναι εντυπωσιακό: πρόκειται για την αρχαιολογία και παθολογία ενός νέου τύπου ήρωα που έγινε έμβλημα ενός νέου τύπου έπους».

Από την πλευρά του, ο αναπληρωτής καθηγητής Ιστορίας και Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης Αντώνης Κοτσώνας αφηγείται: «Θυμάμαι καλά τότε, πώς και από ποιον έλαβα ως δώρο μια διασκευή της Οδύσσειας για παιδιά, παρότι δεν έχω ανάλογες μνήμες για τα τόσα άλλα βιβλία των σχολικών μου χρόνων. Η ιστορία της επιστροφής του Οδυσσέα στην Ιθάκη σαγήνευσε προφανώς την παιδική φαντασία μου, όπως συμβαίνει σε ανθρώπους κάθε ηλικίας. Η εξαιρετική απήχηση της Οδύσσειας επιβεβαιώθηκε εμφιατικά από την πρόσφατη ανάδειξή της ως κορυφαίας μεταξύ των 100 ιστοριών που διαμόρφωσαν τον κόσμο, σύμφωνα με μια ενδιαφέρουσα έρευνα του BBC.

Η έρευνα βασίστηκε στις κρίσεις 108 ειδικών από διάφορες χώρες, κυρίως όμως δυτικές και μάλιστα αγγλόφωνες. Ως εκ τούτου, το εγχείρημα ανακαλεί τον Δυτικό Κανόνα (το σύνολο των έργων των γραμμάτων και των τεχνών που θεωρούνται τα πλέον αξιόλογα στον δυτικό κόσμο), παρότι οι εμπνευστές του αποστασιοποιούνται από μια κανονιστική προσέγγιση. Κανένας από τους κριτές του BBC δεν είναι Έλληνας, όμως ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός εκπροσωπείται από επτά από τα 100 έργα, ενώ το σύνολο των λοιπών πολιτισμών της αρχαιότητας εκπροσωπείται από πέντε μόλις έργα. Μολονότι η “ελληνοκεντρική” αυτή προσέγγιση υποχωρεί αν εστιάσει κανείς στις επιλογές των κριτών που ζουν σε μη δυτικές χώρες, το ερώτημα παραμένει: γιατί αναδείχθηκε πρώτη η Οδύσσεια;

ΑΠΟΔΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΝΗΣΙ ΤΟΥ ΚΥΚΛΟΠΑ ΠΟΛΥΦΗΜΟΥ
Έργο του Louis-Frédéric Schützenberger (1825-1903)

Για του αρχαίους Έλληνες, η *Οδύσσεια* (στη γνωστότερη εκδοχή της) ήταν έργο της διάνοιας του Ομήρου, που θεωρούνταν αξεπέραστη, και συνέβαλε καθοριστικά στη διαμόρφωση της εικόνας των Ελλήνων για το παρελθόν τους, στη συγκρότηση του πανθέου των αθανάτων και των σχέσεών τους με τους θνητούς, και στην προβολή προτύπων ανδρικής και γυναικείας αρετής. Ο Οδυσσεύς ξεχωρίζει ανάμεσα στα ηρωικά πρότυπα της αρχαιότητας χάρη στον “πολύτροπο” χαρακτήρα του, που τον καθιστά πιο προσιτό και ανθρώπινο. Ο ήρωας αυτός και ο νόστος του θα έβρισκαν ιδιαίτερη απήχηση ανάμεσα στους Έλληνες που έφευγαν από την πατρίδα τους για να αποικήσουν άγνωστες γωνιές της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, αλλά και στους ναυτικούς που αρμένιζαν στις θάλασσες αυτές.

Για τον ευρύτερο μεσογειακό κόσμο, η περιήγηση του Οδυσσέα σε άγνωστες περιοχές έδωσε την ευκαιρία σε μη ελληνικούς πληθυσμούς να διαπραγματευτούν την ένταξή του σε έναν ελληνοκεντρικό καταστατικό χάρτη. Είναι ενδεικτικό ότι ο Λατίνος, γενάρχης των Ετρούσκων της Ιταλίας, θεωρούνταν γιος του Οδυσσέα και της Κίρκης, ενώ στην ιταλική χερσόνησο πλάστηκαν παραλλαγές του οδυσσειακού μύθου που προβάλλουν την οικειοποίηση του ήρωα από μη ελληνικούς πληθυσμούς.

Για τον δυτικό κόσμο από την Αναγέννηση και μετά, η *Οδύσσεια* είναι πρωτίστως ένα αρχέτυπο περιπλάνησης και επιστροφής στη βάση. Είτε πρόκειται για ταξίδι στους Τροπικούς, είτε για περιήγηση στο Διάστημα, είτε για εσωτερική αναζήτηση, η περιπλάνηση αυτή ενέχει σύνθετους υπαρξιακούς προβληματισμούς. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της “Ιθάκης” του Καβάφη (1911) ή του *Οδυσσέα* του Τζέιμς Τζόις (1922), με τον τελευταίο να αντικαθιστά το ομηρικό σκηνικό με εκείνο του Δουβλίνου του πρώιμου 20ού αιώνα. Το γεγονός ότι το πλούσιο σε οδυσσειακές αναφορές έργο του Τζόις αναδείχθηκε 17ο στον κατάλογο των κριτών του BBC είναι ένας έμμεσος έπαινος για την *Οδύσσεια*, καθώς η στενή διακειμενική σχέση των δύο έργων είναι ίσως μοναδική για το σύνολο του σχετικού καταλόγου.

Η αίγλη της *Οδύσσειας* ενέπνευσε τους πρώτους αρχαιολόγους, με τον Ερρίκο Σλήμαν να ξεκινά τις έρευνές του στην Ιθάκη το 1870 αναζητώντας το ανάκτορο του Οδυσσέα, πριν στραφεί σε άλλες ομηρικές θέσεις. Πολλοί μελετητές επιχειρήσαν να ταυτίσουν τα μέρη όπου περιπλανήθηκε ο Οδυσσεύς με γεωγραφικά τοπία της Μεσογείου και να χαρτογραφήσουν το ταξίδι του (για να μην αναφερθώ στον εξωκεανισμό, δηλαδή τις αρχαίες και σύγχρονες θεωρίες της περιπλάνησης του Οδυσσέα πέραν της Μεσογείου). Για παράδειγμα, ο κλασικιστής Victor Bérard και ο φωτογράφος Fred Boissonnas διέσχισαν το 1912 τη Μεσόγειο με ιστιοφόρο, ιχνηλατώντας και φωτογραφίζοντας οδυσσειακά τοπία. Μολονότι η προσέγγιση του ομηρικού κειμένου ως ιστορικού/γεωγραφικού ντοκουμέντου απορρίπτεται από τη σύγχρονη έρευνα (και είχε λειοδορηθεί ήδη από τον Ερατοσθένη), το έργο των Bérard και Boissonnas συνεχίζει να γοητεύει και πρόσφατα αναρτήθηκε στο Διαδίκτυο συνοδευόμενο από διαδραστικούς χάρτες με γεωαναφορές.

Παρά τη διαχρονία της, η απήχηση της *Οδύσσειας* στον 21ο αιώνα δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Στην Ευρώπη και στη Βόρεια Αμερική των τελευταίων δεκαετιών ο Δυτικός Κανόνας αποδομείται και οι Κλασικές Σπουδές υπονομεύονται λόγω της παλαιότερης σύνδεσής του με κυρίαρχες, αλλά προβληματικές ιδεολογίες. Παρά ταύτα, ο λογοτεχνικός και εννοιολογικός πλούτος της ιστορίας του Οδυσσέα προσελκύει νέες, ρηξικέλευθες αναγνώσεις, που απηχούν το ενδιαφέρον του κοινού για επίκαιρα ζητήματα φύλου, φυλής και κοινωνικής τάξης. Ενδεικτικά αναφέρω τις περιπτώσεις του έργου της Margaret Atwood (γνωστής και από την *Ιστορία της Θεραπεινίδας*), η οποία συνέθεσε μια εκδοχή της *Οδύσσειας* ιδωμένη από τη γυναικεία σκοπιά της Πηνελόπης, ως *Πηνελοπίδα* (2005) της Justine McConnell που έγραψε τις *Black Odysseys* (2013), οι οποίες αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους μια ιστορία του Δυτικού Κανόνα ενέπνευσε λογοτέχνες και καλλιτέχνες αφρικανικής καταγωγής να παράγουν έργα που διαπνέονται από μετα-αποικιακές προσεγγίσεις· καθώς και την ψυχιατρική προσέγγιση του Jonathan Shay (*Odysseus in America: Combat Trauma and the Trials of Homecoming*, 2002) ή το σχετικό κόμικ του Bryan Doerries (*The Odyssey of Sergeant Jack Brennan*, 2016), τα οποία αντλούν από την ιστορία της *Οδύσσειας* για να αναλύσουν την εμπειρία της επιστροφής του σύγχρονου στρατιώτη στο σπίτι του και τις μετατραυματικές διαταραχές που τη συνοδεύουν.

Οι τρέχουσες αυτές προσεγγίσεις επιβεβαιώνουν και εμπλουτίζουν την κορυφαία απήχηση της *Οδύσσειας*, όπως φάνηκε και από την προσοχή που έλαβαν στην πρόσφατη και πολύ επιτυχημένη έκθεση του Βρετανικού Μουσείου “Τροία: Μύθος και Πραγματικότητα”. Χάρη στις προσεγγίσεις αυτές, η αρχαία χιλιοεπιωμένη ηρωική ιστορία τρέπεται σε βιωματική εμπειρία για ανθρώπους του 21ου αιώνα, διαστέλλοντας καταλυτικά την οικουμενική διάσταση του έργου».

Ντάνιελ Μέντελσον
Μια οδύσσεια. Ένας πατέρας, ένας γιος, ένα έπος
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
Μαργαρίτα Ζαχαριάδου
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

John Freely
Ταξιδεύοντας στη Μεσόγειο με τον Όμηρο
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
Τίτινα Σπερελάκη
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

